

Համո Սահյան

Բնությունը և մարդը Հ.Սահյանի ստեղծագործությունների մեջ:

Բնությունը մեծ դեր ունի 19-20-րդ դարերի հայ բանաստեղծների ստեղծագործություններում: Նրանց աշխարհում մարդու կյանքը և բնության տարերքը համահունչ են, փոխկապված. դա միասնական ապրող ու շնչող կենսագոյություն է: Բնությունն է տնօրինում մարդկանց ճակատագիրը, մարդը ձուլված է բնությանը, նաև մաքառում է նրա դեմ, նվաճում իր կենսական իրավունքը: Բնությունն ու մարդը ենթարկվում են միևնույն բիրտ օրենքներին: Մարդը բնության զավակն է. խաթարվում է բնությունը, խաթարվում է և մարդը: Մարդը բնությունից է քաղում իր հոգևոր գեղեցկությունները, ապրումները, հաղորդակցվում բնությանը: Բնաշխարհն է ձևավորում մարդկանց հոգեբանությունը: Գլխավոր նախապայմանը բնության ակունքներին մոտ լինելն է: Հայ հոգևոր մշակույթի շրջանակներում բնության նկատմամբ ձևավորվել է հատուկ բանաստեղծական վերաբերմունք:

Սակայն բնության պոեզիայում նկատվում են դառնության շեշտեր. բնությունը եղծվում, աղավաղվում է քաղաքակրթության ավերիչ շնչից, մարդը հեռանում է բնությունից, օտարվում, և դրանով էլ դատարկվում, արժեզրկվում, աղքատանում է մարդկանց էությունը...

Համո Սահյանի ստեղծագործության մեջ իր հաստատուն տեղն է գրավում բնությունը, ինչի համար էլ բանաստեղծին անվանում են «բնության երգիչ»:

Բնությունը բազմաթիվ բանաստեղծների ստեղծագործության թեման է: Սահյանը շատ հաճախ է անդրադառնում բնությանը, նա լավ է հասկանում բնության լեզուն, նա սերտ կապված է իր մայր հողին, քարափներին, ձորերին, կիրճերին և գետերին: Սահյանը տուրք է տալիս հավերժ բնությանը:

Համո Սահյանի համար բնությունը մերթ մանկության վերիուշ է, մերթ հասարակական երևույթների մասին խորհելու առիթ, մերթ մարդկային կյանքի,

զգացմունքների իմաստավորում, մերթ աշխարհընկալման և ինքնաճանաչման միջոց¹:

«Բնությունը հասկանալու համար պետք է լավ իմանալ մարդուն և այդ ժամանակ բնությունը կլինի հայելի, որովհետև մարդն իր մեջ բովանդակում է համայն բնությունը»², - գրում է Միխայիլ Պրիշվինը՝ ռուս գրականության մեջ բնության հմուտ գիտակը:

Ամեն բանաստեղծ աշխարհը նորից է «արարում» բանաստեղծությամբ: Նորից ու նորովի: Բանաստեղծության խորհրդավոր ծնունդը նաև ինքնարարման, ինքնալրումի ծես է, և պատահական չէ, որ բանաստեղծը առաջին տողը համեմատում է արեգակի առաջին շողի հետ և արարման համար տքնանքը բանաստեղծորեն զուգահեռում ինքնակազմումի ջանքին. «Մասունք առ մասունք հավաքում ես քեզ// Եվ ամբողջանում: //Եվ գրում ես դու... Այսինքն դու քեզ//Աշխարհ ես բերում մի կրկին անգամ: //Աշխարհ ես բերում// Եվ արարողի առաքինությամբ//Տալիս աշխարհին» (Քարափների երգը, Երևան, 1968, էջ 104):

Համո Սահյանի բանաստեղծական ժողովածուները ժամանակի մեջ պատկերագծում են գեղարվեստական մտածողությամբ ու զգացողությամբ միասնական, ձույլ մի ամբողջություն, ուր շերտ առ շերտ հյուսված ու դարսված են նրա բանաստեղծական խոհը կառուցակազմող համամարդկային, ազգային, բնաշխարհիկ ու ներանձնական նստվածքները: Սահյանի բանաստեղծական ինքնությունը առերևույթ պարզության մեջ բարդ է բավականին, և նա իսկապես մեր նորագույն պոեզիայի առանցքային երևույթներից է տեսակով ու շարունակությամբ: Այդ խոհը հյուսվում է հայրեններին ներհատուկ արտաքին պարզ-շիտակության մթնոլորտում՝ ցոլացնելով հայ բանաստեղծության ներքին լույսն ու խռովքը, պարզորեն հանճարեղ, միամտորեն իմաստուն երակը, որ ննջում է լեռնաշխարհի ամեն թուփ ու քարի մեջ: Ու սպասում, որ բանաստեղծի մատը անի նախնական «հմայական» շարժումը, դիպչի ու կենդանացնի:

Սահյանի խոհը ծավալվում է բանաստեղծական և պատմական ժամանակի՝ միանգամից մի քանի չափողականությունների մեջ: Այդ ժամանակները բացվում-

¹ [Լևոն Մկրտչյան](#), Զրույցներ բանաստեղծի հետ (նվիրված է բանաստեղծ Համո Սահյանին), Ե., «Սովետական գրող», 1984, էջ 72:

² Пришвин М., Собр. соч., М., 1957, с. 692:

Ճեղքվում են իրարով ու իրար մեջ և, ամենակարևորը, հավիտենության ոլորտը մուտք գործում պարբերաբար. նրանք «գիտեն» հավիտենական ժամանակը, որ առկա է միշտ և ամենուր: Ասել է՝ Սահյանի բանաստեղծական խոհը, ծավալվելով իր կյանքի ժամանակի մեջ, շարունակ ետ է շրջվում, ետ հոսում դեպի նախապատմական ժամանակը, սկիզբը, սակայն միննույն պահին շարունակ «հիշում է» հավիտենության մասին ու նաև չի մոռանում իր ժամանակի վերջը, որ պարբերաբար երևում է տողերի մեջ՝ պատկերի, տեսիլի կամ տագնապի տեսքով: Ուշագրավ է այն, որ Սահյանը ժամանակային բազմաչափ համակարգում տեղավորում է իր կյանքի ժամանակը՝ տարիքային հանգրվաններով, որոնք լուսավորվում են մանկության, այսինքն՝ իր սկզբի տեսիլով, պարբերական երևումով: Ներանձնական և վերանձնական ժամանակից դուրս Սահյանի բանաստեղծական կառույց է ներթափանցում նաև առասպելի ժամանակը, այն, ինչ նա հիշում է մարդկության մեծ «երազից», պատառիկներ, ծվեններ՝ հիմնականում ձիավոր ասպետի «այցելություններով»: Սահյանի գեղարվեստական մտածողության արտաքին շերտում վաղուց և հանգամանորեն քննաբանված խորհրդանիշներն են մասրենին, քարափը, կաճանը, գետը, մյուսները, սակայն սրանք խորաշերտային պայմանավորվածությամբ տանում են նրա բանաստեղծական խոհի ներքին շերտը, ուր ծայր է առնում և ի վերջո խզվում քարափի լռությունը, ուր նշմարվում է կաճանի սկիզբը ու գծագրվում վերջը, և պարզ երևում է, թե որտեղից է գալիս Սահյանի գետը, ու, մանավանդ, ուր է գնում: Սահյանն իր արարած աշխարհը պարբերաբար շրջում է, մի տեսակ փոխում է դիտակետը՝ բանաստեղծական ու մտածողական-վերլուծական նկատառումներով, այնպես է անում մի պահ, որ ամպերը դառնան նստակյաց, քարերը՝ քոչվոր, որ «ալիքները քարանում են, քարափները՝ քայլում»: Առաջին բանաստեղծության մեջ «աշունը ձորն է մտնում», իսկ երկրորդում գարուն է բացվում: Եղանակի փոփոխությունը բանաստեղծին մղում է հաշվարկման կենտրոնը փոխելու: Սա էլ խաղ է բանաստեղծական տարածության հետ. թվում է՝ գետը չի փախչում, այլ քարափներն են վազում: Այս պատրանքը բերելով բանաստեղծություն՝ Սահյանը փորձել է հնարավորինս ճշգրիտ հաղորդել բնաշխարհի շարժն ու շունչը, հզոր շնչառությունը՝ սրբազան տարածությունը մերթ բեկորելով, մերթ ճեղքելով գետի

անվերջ ծավալվող հոսանքով ու բոլորագծելով կածանի ոլորումներով: Բայց ամենակարևորն այն է, որ Ջորգորա գետը որտեղից էլ գա և ուր էլ գնա, անցնում է բանաստեղծի ճիշտ սրտի միջով: Գետի հոսումը, կածանի դարձդարձումները տարածության պատկերագծումներ են և բանաստեղծական խոսքի շարժ, խոհի ծավալման միջավայր ու ծավալիչ, սակայն պատկերագագոդական մակարդակում դրանց շնորհիվ խաչաձևվում են ներքին և արտաքին տարածությունը և ժամանակը: Սահյանը երբեմն կոնկրետ բանաստեղծական պատկերով հուշում է հանդիպադրման տեղը և կշիռը՝ «Սրտիս միջով է գնում Ջորգորա գետը...»:

Քսաներորդ դարակեսին շատ կարևոր էր այս հանդիպումը: Հայ բանաստեղծությունն «ուզում էր» մի անգամ էլ հպվել իր ակունքներին, նախնական իր պարզության աչքերին նայելով՝ ինքնահայտնակերպվել, ինքնանույնանալ, իր աչքերով իրեն նայելով՝ ինքնանալ ու շարունակել ճանապարհը: Ակամա գալիս է բանաստեղծական տողը՝ «Չգիտեմ՝ ուր եմ հասնելու, //Չգիտեմ՝ երբ եմ հասնելու...//Ճամփա է, նստեմ այս քարին, //Շունչ քաշեմ ու գնամ նորից» (Քարափների երգը, էջ 59): Բանաստեղծի սրտում, բանաստեղծի կյանքի ճանապարհին բացված այս խոհը հանդիպադրում է ազգային բանաստեղծության ճանապարհի հանգրվանային պարզ, խոր ու անհրաժեշտ ճշմարտությունը. մի պահ ինքնամփոփվել, ինքնահպվել և ապա քայլել մեծ աշխարհի կամ աշխարհի մեծ ճանապարհով: Սա էր Սահյանի դերը: Եվ Սահյանի ծառայությունը հայ բանաստեղծությանը: Սահյանի բանաստեղծությունն այդ անհրաժեշտ հանդիպման վայրն էր: Այդ ճանապարհը անցնում էր նրա՝ սրտի միջով: Իսկ Դավթյանը, Սևակը³: Բևեռներ են: Դավթյանը գեղագետ բանաստեղծ է, նա հղկում է լեզուն, զարդարում, բանաստեղծորեն երագում ու նագում լեզվով: Սևակը մտածում է լեզվով, մտածում հայերեն, սակայն աշխարհի նոր խոհն ու ցավն է մտածում: Դավթյանը էսթետ է, Սևակը՝ մտածող: Հայ բանաստեղծությունը սուզվում է Սահյանի ավազանում ու զուլավվում:

«Քարափների երգը» բացառիկ դեր ու կշիռ ունի Սահյանի պոեզիայում: Այն հնարավորինս բյուրեղացած կառույց է, ուր համաչափորեն ներդաշնակ գոյակցում

³ Սովետահայ գրականության պատմություն, երկրորդ հատոր (1941-1964, հատորում գետեղված է «Համո Սահյան» գլուխը, որը գրել է [Սուրեն Աղաբաբյանը](#)), Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ, 1967, էջ 105:

են տարածաժամանակային հիշյալ իրողությունները: Սահյանը, ինչպես նշեցինք, կարողանում է ճեղքել ժամանակը՝ յուրաքանչյուր բանաստեղծահոգեբանական իրադրության մեջ այդ ճեղքվածքում՝ հերթական հատույթում, տեղավորելով սկիզբը և վախճանը՝ օրվա, կյանքի, իր կյանքի, և ընթացը, անընդհատությունը, հավիտենությունը: «Քարափների» առաջին իսկ՝ «Լուսաբաց» քերթվածում՝ «լույսը առավ սարին, սարսռում է սարը...» սկսվածքով, լույսը հանդես է գալիս իր ամենանախնական արքետիպային արժեքով, ճեղքում խավարը և շարժման մեջ դնում բնաշխարհի և բանաստեղծի օրը, ժողովածուի ժամանակը (այն բացվում ու սկսում է ծավալվել) և կյանքի ժամանակը (ակնթարթորեն ճառագայթելով դեպի ետ՝ ժամանակների սկիզբը, և առաջ՝ մինչև ներկա պահը, լույսը շարժում է դարերը, որոնք մի պահ հավերժության խորքից կյանքի են կոչվում՝ բանաստեղծական խոսքի միջոցով. դարձյալ բան-խոսքի և ծագող լույսի զուգակցումը): Այն ազդարարում է սկիզբը միաժամանակ մի քանի հարթություններում՝ օրվա հատույթում, պոեզիայի ժամանակի կտրվածքով և ժամանակների խորքում քնած դարերի, ասել է՝ հավիտենության տիրույթում՝ կյանքի կոչելով, արթնացնելով օրվա սկզբի մեջ արտացոլված երկրային ժամանակի սկիզբը: Սահյանը ուշագրավ զուգահեռումով երգում է նաև բանաստեղծական խոսքի առաջին տողը, որը կրկին հայտնվում է արեգական շողի տեսքով ու այս դեպքում ևս արթնացնում սարսուռը լույսի: Արդեն հիշատակված «Առաջին տողը» բանաստեղծության մեջ կրկնվող այս իրողությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ ժողովածուի մուտքը բնավ պատահական չէ, այն ունի ստեղծաբանական խոր հիմնավորվածություն, մանավանդ որ հանգուցալուծման մեջ հայտնակերպվում է արարման տագնապին և երկունքին հաջորդող դժվար ծնունդը. բանաստեղծը արարելով՝ ինքն իրեն է աշխարհ բերում ամեն անգամ և շնորհում աշխարհին, երկնելով ծնվում է, արարելով՝ արարվում: Այս փոխներթափանցման մեջ հայտնակերպվում է մարդ-տիեզերք կապը, ամեն վայրկյան կրկնվող ու նորոգվող և կյանքի անընդհատությունը պայմանավորող արարման սկզբունքը, որը Սահյանի բանաստեղծության առանցքային գաղափարներից է: «Քարափների» քերթվածներից մեկը ևս այդ սրբազան սարսուռով է սկսվում (ի դեպ, դարձյալ սարի սարսուռով), ծավալվում

մակրոտիեզերք-միկրոտիեզերք բանաձևով («տիեզերքն իմ մեջ իրեն է փնտրում//Եվ զրնգում է տիեզերքն իմ մեջ») և լուծվում պոեզիայի շնորհիվ պահի մեջ հայտնակերպվող հավիտենության գաղափարով («Տիեզերքով մեկ հաստատում եմ ես//Հավիտենությունն ակնթարթային»): Սահյանի պոեզիայում այս կետում հանդիպում ու ձուլվում են պահն ու հավերժությունը, պահի ճեղքվածքում նա տեղավորում է մի «ամբողջ» հավերժություն: Ասել է՝ լեռան վրա երկնքում սուզված մարդը պահի մեջ կարող է վայելել «ողջ» հավիտենությունը ծայրեծայր և հաստատել «տիեզերքով մեկ»: Չափանիշը մարդն է, ժամանակը հոսում է մարդու միջով, պահն ու հավերժությունը խաչաձևվում են նրա սրտում, նա իր գոյությամբ հաստատում է հավիտենությունն ակնթարթային, մարդու կյանքն ակնթարթ է տիեզերական ժամանակի մեջ, սակայն դրա մեջ խտացված է «ողջ» հավիտենությունը, ավելին՝ նույնիսկ երկրային ժամանակի մի ակնթարթի մեջ հնարավոր է զգալ հավիտենության համը, «ակնթարթի մեջ թևերն ամփոփած հավիտենության շնչառությունը»:

«Հայրենի գյուղ» բանաստեղծության մեջ ցավոտ է հնչում «հավիտենությունն ո՞ւր տարավ նրանց (գյուղի ծերերին – L.U.)» հարցը: Թումանյանական «Հին օրհնության» ծիսական մթնոլորտի մի ծվեն է բացվում այս քերթվածի խորքում: Այս դեպքում առասպելական նախահոր հետ հանդիպելու, «նախագո խանձարուրներից աչք բացելու», այսինքն՝ ժամանակների սկզբին հավելու հրաշքը հնարավոր էր դառնում «հողից բուսած աստվածների»՝ բարության հունդեր ցանող պարթև ծերերի պատմությունների շնորհիվ: Ծերերի խորհրդապատկերը պատումում ինքնահատուկ դեր ունի: Նրանք փաստորեն ներկա և բացակա են միաժամանակ, նրանք ներկա են և անցյալ միևնույն պահին, նրանք դեռ ներկա են, բայց արդեն մի քիչ անցյալ: Նրանք մոտ են և՛ մեզ, և՛ հավերժությանը, նրանք հավում են ներկային և հավերժությանը, նրանց միջոցով, նաև նրանց մասին հուշի մեջ հավերժությունը թափանցում է ներկա: Այդպես էլ հավիտենության խորհուրդն իր մեջ կրող քարափը հեղինակն իր Խաչիպապ պապին է նմանեցնում, և քարափներից, ժայռերից, դրանց լուռության անձավներից էլ սկիզբ է առնում առասպելը: Ամեն մի մարդ արձագանք սկիզբ է դառնում չասված հեքիաթի: Չասված հեքիաթը յուրաքանչյուր պահի մեջ եղած արարման ներգոր

կարողությունն է, իսկ առասպելը՝ այդ կարողության մասին հիշողությունն ու հիշեցումը, ներգոր կարողության պատկերագարդ գաղտնագիրը: Այսպես երկրային ժամանակին յուրաքանչյուր պահի խառնվում է, կարող է խառնվել առասպելի ժամանակը: Առասպելն իր մեջ խտացնում է ներկան ու հավերժությունը, առասպելը պահի մեջ ներկա հավերժականն է և հավերժության մեջ ներկա պահը, դրվագը, կենսական իրադրությունը, խորհուրդը, ահագանգը, մարդկային կեցության նույնականության մեջ հայտնակերպվող հավերժականը և այլության մեջ երևակվող հավերժական նույնությունը: Առասպելը ժամանակների շաղախն է, այլաբանորեն ու գեղարվեստորեն մակարդված ժամանակը: Այլ խոսքով՝ առասպելը հավերժությունն է: Եվ պատահական չէ, որ հողմը առասպելի ասպետ է՝ առասպելական ժամանակներից պոկված, անշոշափելի, բայց զորավոր, անորսալի, հարափոփոխ, բայց մշտառկա սուրացող, տարածաժամանակային պատնեշ չճանաչող գոյություն: Այս առումով ուշագրավ է նաև Սահյանի պատկերացումը «գիշերային իմաստուն առասպելի մեջ քնած քարափի» մասին: Քարափը՝ որպես հավերժական գոյություն, պատկերացվում է առասպելի մեջ քնած, ասել է՝ կրկին ակնարկվում է առասպելական ժամանակ-հավերժություն գուգահեռը: Ասել է՝ Սահյանի բանաստեղծական ենթաբնագրում առասպելը հավերժականի փոփոխակն է:

Հավիտենականի խորհուրդը Սահյանի պոեզիայում հայտնակերպվում է նաև արդեն հիշատակված կաճանի և գետի միջոցով: Դրանք, պայմանավորելով իր բանաստեղծության տարածաժամանակային մթնոլորտը, գծում են այդ աշխարհի սահմանները: Թվում է՝ կաճանն ու գետը Սահյանի պոեզիա են «եկել» բնական շարժով՝ դառնալով հայրենի բնաշխարհի ցանկալի ու պարտադիր ներկայության բեկորները: Սակայն առավել թափանցող հայացքը հայտնակերպում է դրանց դարձյալ բնախորհուրդ առաքելությունը. գետը և կաճանը դարձել են Սահյանի աշխարհի տարածական նշորդները: Դրանք բոլորագծում են այդ աշխարհը, նշում դրա սահմանը և անսահմանությունը միաժամանակ՝ իրենց անսպառ մեկնարկի, հավերժական պտույտի և դարձի մեջ կրելով հավիտենականի խորհուրդը: Ուշագրավ է նախ և առաջ այն, որ արահետ-կաճան-շավիղը, որ այս հատույթով գետ-առու գույզի խորհրդապատկերային համարժեքն է, պատկերագծում է կյանքի

հավերժական շրջապտույտը, գոյի շղթան, որ լրումին է հասնում և կրկին սկիզբ առնում այնտեղ, ուր խզվում է, ինչպես «Այն արահետը հեռվում, // Որ երկնքից // Ձորն է իջնում և կրկին // Գնում, գնում // Խառնվում է երկնքին» (Իրիկնահաց, Երևան, 1977, էջ 132): Այդպես նաև հողը Սահյանի պոեզիայում, նշելով անխզելի, կուռ շղթան («Ծիլ ենք տալիս հողից... Ու գնում ենք նորից դեպի հողը», Իրիկնահաց, էջ 146), հավիտենականի խորհուրդն է բացում նորից: Այն, ինչ բանաստեղծը բնանմանության սկզբունքով որոնել է երգով ու երգում, կյանքով ու կյանքում: Միասնականությունը, լրիվությունը, կենսականությունն ու կենսունակությունը, ինքնանորոգումը, ամեն վայրկյան հուն-ավանդույթի սահմաններում նոր ու այլ լինելու ֆենոմենը, ինքնակրկնում-ինքնամաքումի բնապատգամ կարողությունը: Նա նույնիսկ բանաստեղծորեն սահմանում է. «Ես նախընտրում եմ գետերի բախտը // Որ և մնում են սեփական տանը // Եվ հեռանալով գնում խառնվում // Անքուն ծովերի, օվկիանոսների // Բուռն ու ալեկոծ հավերժությանը» (Քարափների երգը, էջ 6): Այստեղ Սահյանը բացում է հարաբերականորեն անկախ մի քանի շերտեր՝ ազգայինի և համամարդկայինի, անձնականի և անանձնականի հարաբերակցության, մարդու, հայրենիքի ու մեծ աշխարհի կապի, ներկայի և հավիտենության փոխկանչի: Ուշագրավ է այն, որ նույն ժողովածուի՝ մեջբերվածին անմիջապես հաջորդող բանաստեղծության մեջ խտանում է այս մթնոլորտի ծնած տազնապը. «Քեզ կուլ կտա, ալիք, ծովը պառավ // Քեզ կուլ կտա, ալիք, ծովը ծարավ // Որպես մի կում ջահել ուրախություն» (ն. տ., էջ 7): Բանաստեղծը այս տազնապի դեմ պարզում է էպոսի պատգամը՝ բարակ, բայց զորավոր ջրի հիշատակմամբ. «Իրիկնահաց» ժողովածուի «Այս ջրից խմել ես, թե ոչ...» սկսվածքով քերթվածում բանաստեղծը հիշատակում է այն հայտնի աղբյուրը, որի ակունքը երկնքում է: «Կարող է ամեն ալիքով // Եվ ամեն կաթիլով վճիտ // Քո տոհմի արմատը ջրել // Եվ ջրել ծաղիկը խղճիդ... // Ցամաքել չունի նա, թեկուզ // Եղածը մի բուռ է, ասա» (Իրիկնահաց, էջ 61): Այսպես բանաստեղծը նորոգում է նաև փոքր ածուի թեման. «Պիտի գնամ, հասնեմ ծովին: Փոքրիկ եմ ես բոլորովին // Բայց հարուստ եմ ես իմ տվածով... Թե չլինեն գետերն ինձ պես, Ոչ մեծ գետը գետ կլինի, // Ոչ էլ ծովը կլինի ծով» (Քարափների երգը, էջ 169): Ազգային և համամարդկային հարթություններում մի կողմից ազգային

ինքնության և մյուս կողմից ինքնատիպորեն կատարյալ բանաստեղծության հարցը Սահյանը լուծում է գետի կամ կածանի և ծովի կամ ճանապարհի խորհրդապատկերային առնչություններով: Ի դեպ, գետ-կածան աղերսը պատահական չէ. գետն էլ ճանապարհ է, ջրի ճանապարհ: Նրա էլ «Գլուխը ծովում//Պոչը սարին է...» (Իրիկնահաց, էջ 121): Մյուս կողմից դեպի «բաց հորիզոն» տանող կամ մեծ աշխարհից ձգվելով իրեն հասնող ճանապարհը սկսվում ու ավարտվում է «պոչը տնակիս շեմքին ոլորած» կածանով (Քարափների երգը, էջ 80), որը դառնում բանաստեղծի ու աշխարհի հպման նուրբ, բայց ամուր սահմանը: Դարձյալ պատահական չէ իր սրտի միջով հոսող արդեն հիշատակված Ջորգորա ջրում երազները և հոգին լվանալու, ասել է՝ ակունքներին հավելվելով ինքնամաքվելու խորհուրդը (Իրիկնահաց, էջ 105): Այս գաղափարը առավելագույնս ծավալվում ու խորանում է «Իրիկնահացի» «Եվ ինքն իր մեջ է» բանաստեղծության մեջ, ուր թանձրանում են մտատիպարային հասողության սահմանը, երազը, գետ-բանաստեղծ-երգ հայտնակերպվող գուգահեռը. «Ալիքը նոր է, //Բայց ինքը հին է... Երկինքով լիքն է, //Բայց երկրային է... Նա և հողինն է, //հող ու քարինն է, //Նա և ծովինն է//Եվ աշխարհինն է» (Իրիկնահաց, էջ 121-122): Կենսունակ ինքնաբավության, հավերժի մեջ տեղափոխվող և հավերժն իր հետ տեղափոխող լրիվության ու անընդհատության, աշխարհի մեջ սուզվելու, ներծծվելու և իր հունը պահելու հմտության, ինքնակրկնումի մեջ պահված ինքնամաքման, զուլալման սկզբունքն է բանաստեղծը դնում իր պոեզիայի բնանմանության ակունքում (ն.տ., «Կրկնության խորհուրդը», էջ 282-286): Եվ այսպես, իր ողջ ստեղծագործական կյանքի ընթացքում «զարմանալի» հետևողականությամբ նա հավատարիմ է մնում «փոքր ածուխ» ինքնատիպության, «փոքր ու գորավոր ուժի» էպոսապատգամ սկզբունքին, որ բեկվում է թեմատիկ լայն կտրվածքում՝ ընդգրկելով ազգային-համամարդկային փոխառնչության, ինչպես նաև իր բանաստեղծության նկարագրի ու ճակատագրի տեսական ճշտումները որոշող ոլորտները: «Քարափների երգը» ժողովածուի «Քո այդ փոքրիկ հնարով» սկսվածքով քերթվածում Սահյանը, կրկին նորոգելով փոքրի մեծության թեման, ընդամենը տասը կարճ տողերի սահմաններում կարողանում է տեղավորել իր քերթողական արվեստի նկարագիրը՝ «երգի նեղ տեսության» և

«գեղջկական քնարի» հնարավոր «մեղադրականներով», «հին ու նոր» լինելու իր հմտության և իր «անկրկնելի ուղին» «համառ հեզությամբ» շարունակելու վճռականության շեշտադրումով, «հեղեղի մեջ այս բարդ» իր «առուն» ունենալու համոզմունքով: Թեմատիկ այլ հարթության մեջ «Ժայռից մասուր է կաթում» քերթվածը բնության համանման ֆենոմենի բանաստեղծական հայտնակերպումն է: Զարմանալի չէ բնավ, որ «հերոսը» կրկին առուն է՝ գետ-կաճան-արահետ-շավիղի փոփոխակը, որ թարմացնում է մի կողմից ժամանակի անկանգ հոսումի՝ սահյանական պոեզիային բնորոշ թեման, կրկին կապում հինն ու նորը, մյուս կողմից՝ մի անգամ ևս բանաստեղծորեն ընդգծում փոքրի «ահռելի ուժը»: Առհասարակ, Սահյանի գեղարվեստական մտածողության հունը անկանգ հոսումով է հատկորոշվում, ու քանի որ արդեն հիշատակված թեմատիկ տարբեր հատույթներով շարունակ առկա են ակունքի որոնումն ու ժառանգորդման սկզբունքը, երևում է նաև արյունը՝ որպես խորհրդապատկեր՝ համահունչ լիցքով: Արյունը ևս անկանգ հոսումով ձուլում է ներկան հավիտենական ժամանակին և ժամանակների սկզբին՝ հասնելով «արարման կավի նախաստեղծ գնդին»: Սա ևս Սահյանի նախասիրած սկզբունքի սահմաններում գոյող բանաստեղծական իրողություն է՝ նախնականության ուժն ու ինքնամաքրման խորհուրդն իր մեջ կրող, անիմանալի-աննշմարելի մազանոթներով թավալվող երևույթ՝ մշտանորոգ ու հին: Լեզու -արյուն, լեզու – հաց զուգահեռման ծանրության կենտրոնը լեզուն է բնականաբար, և համեմատության դաշտը պարզում է կրկին ինքնության նշանի և տևումի լիցքը⁴: Իսկ ահա «Արյուն» քերթվածում «հանդիպում են» արյունն ու լույսը՝ իբրև փոխադարձաբար դարձելի ու փոխարկելի ստեղծարար որակներ.

Վառվում ես անվերջ ու լույս ես դառնում,

Հավատ ես դառնում, արվեստ ու գինի... (Քարափների երգը, էջ 75):

Սահյանն իր բանաստեղծությամբ նորոգում է նաև հայ պոեզիայի՝ լուսերգության բեղուն շերտը: Լուսերգության նվագները, որ առավել լսելի են «Իրիկնահաց» ժողովածուում, բանաստեղծորեն արժևորում են լույսը որպես նախնական ու հիմնական կենսապարզ իրողություն, որակ: Նշված թեման նորոգելով՝ թվում է՝ Սահյանը ձայնակցում է 70-ականների լուսերգությանը: Այդ

⁴ Սովետահայ գրականության պատմություն, երկրորդ հատոր (1941-1964, հատորում գետեղված է «Համո Սահյան» գլուխը, որը գրել է [Սուրեն Աղաբաբյանը](#)), Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ, 1967, էջ 122:

ձայնակցումը բանաստեղծական հայտնությունների չի բերում սակայն: Չնայած Սահյանն այնուամենայնիվ կարողանում է լուսերգության իր շերտը բացել՝ «երազի լույսի մեջ մնալու» և «երազի լույսով ճանապարհ գնալու» բանաստեղծական գյուտով, խորհրդանշական մեկնակետով:

Արդեն հիշատակված ստեղծագործական հետևողականությամբ Սահյանն իր բանաստեղծական մտածիրում շարունակ պահում է հավիտենության խորհուրդը, հիացական զարմանքով ու տխուր հրձվանքով այն որոնում ու գտնում բնության մշտանորոգ բազմազանության, կյանքի զորության ու մահվան անխուսափելիության մեջ: Եվ հաջորդում են իրար սահյանական այն բանաստեղծական պատկերները և խորհրդաբառերը, որ ներքին կշռույթով հորինում, խտացնում ու կազմում են հիշատակված մայր գաղափարը:

Ու եթե ընդհանրացնենք, ի վերջո ո՞րն է Սահյանի պոեզիայում առանցքայինը, այն հիմնականը, նախնականը, որի շուրջ հյուսվում է բանաստեղծական խոհը ու պարագրկում բոլոր թեմաներն ու հղացումները: Դա թերևս նախնականության որոնումն է, ու նախաշնորհի հայտնաբերման ճիգն է նրա բանաստեղծությունը: Եվ նույն հավիտենությունը, որ տարածվում է նրա բանաստեղծական խոհի վրա, պարուրում այն ներսից ու դրսից, դարձյալ նախնական -միասնական -միաձույլի փոփոխական է՝ տրոհված -բեկորված -բզկտված ժամանակի այլագոյակը: Նա իր/մեր ժամանակի ներքին բզկտումներին, բեկորվածությանը հակադրում է հավերժական ժամանակի անկորույս ամբողջականությունը, անընդհատությունը, իր/մեր օրերի կիսատված մարդուն հակադրում է մարդու նախաշնորհ պարզ ու խորքային լրիվությունը: Նա իր/մեր ժամանակի ականջին ձայնում է հավերժի խորքից: Նախնականի արտացոլումները նախագյուտ անզարդ հնարքով (ուշագրավ է բանաստեղծական արվեստի հետ կապված իր վերջին խոստովանանքներից մեկը. «Իմ սովորական գիրն եմ գրելու//Եվ մերժելու եմ կոչերը բոլոր//Խոսքի պոզերն ու պոչերը բոլոր//Նախնական(ընդգծումն իմն է -Լ.Ս.) ծիլն եմ ջրելու//Բանաստեղծություն ես չեմ գրելու», (Ինձ բացակա չդնեք, Երևան, 1998, էջ 157)) որոնում -գտնում իր/մեր ժամանակի ծուռ ու փշրված հայելիների մեջ բեկոր առ բեկոր, փշուր առ փշուր՝ նախնական խճանկարի գունագեղ լրիվությունը վերակերտելու ճիգով:

«Մայրամուտից առաջ» շարքում նույնպես ձևաբովանդակային նախնականության ակնարկ -խոստովանանք կա. «Իմ երգի մեջ չփնտրեք դուք//Զարդեր ոչ մի անգամ, //Նա էլ ինձ պես պարզ ու անշուք//Նախնական է անգամ» (Երկեր երկու հատորով, հ. 1, Երևան, 1984, էջ 292): Նրա առաջին ժողովածուից մինչև վերջինը մշտանույն գործությամբ ներկա են աշխարհաստեղծման օրերի մշուշի ծվենները՝ քարանձավների խոնավ լռության վրա թանձրացած⁵: Այս առումով ուշագրավ է «Կանաչ-կարմիր աշուն» ժողովածուի «Ինքնությունս» բանաստեղծությունը, ուր իր ինքնությունը կառուցակազմող բազում բնաշխարհիկ բաղկացուցիչների շարքում Սահյանը նշում է նաև քարանձավները, նախապատմական մշուշները, երկնքի մեջ մոլորված արահետները, նախաստեղծ պարզությունը(ընդգծումներն իմն են – Լ. Ս.): Իսկ ինքնությունը հունցող այս և այլ բաղադրիչների թվարկումը պսակում է անշփոթելի նպատակը. «Հունցեցին, որ և գնա, //Եվ հյուսվի տանը// Օրորոցների օրորող//Հավերժությանը» (Երկեր երկու հատորով, հ 2, էջ 326): Իսկ «Քարափների երգը» ժողովածուում «աշխարհաստեղծման հեքիաթը», «նախաստեղծման կապույտ շոգի սարսուռը», «աշխարհաստեղծման առաջին ամպը», «նախապատմական հրաբուխների լույսը», «վաղնջական ժամանակների հեռուներն անհուշ», «նախագո խանձարուրները», «առասպելական նախահայրը», «նախապատմական մառախուղների ծվենները տաք», «նախաստեղծ խոսքի բողբոջները», «նախաստեղծ հացի համ ու բույր» առնող բառերը և համարժեք այլ բանաստեղծական պատկերներ նախնականության համանվագ հիմն են հնչեցնում: «Նախաստեղծման ինչ դաշնություն//Նախաստեղծման քառս»,-ձայնում է նա նաև «Դադձի ծաղիկ» ժողովածուում՝ տասնութ տարի անց (Երևան, 1986, էջ 17): Չնայած ժամանակային նշանակալի անցքին՝ անփոփոխ է մնացել ստեղծագործական սահյանական հավատամքը.

Գնամ բնաշխարհն իմ բարձրագմբեթ,

Մտնեմ վիհավոր կիրճերը նրա...

Աշխարհաստեղծման կավի հոտ առնեմ,

Մութի հոտ առնեմ նախաային

⁵ [Լևոն Մկրտչյան](#), Զրույցներ բանաստեղծի հետ (նվիրված է բանաստեղծ Համո Սահյանին), Ե., «Սովետական գրող», 1984, էջ 85:

Եվ մամռակալած հավիտենության

Շնչառությունը լսեմ ու նրա

Սարսուռի ցողով հոգիս լվանամ... (ն.տ., էջ 35):

Հիշենք նաև, որ հավերժական ժամանակի խորքից է բխում Սահյանի պոեզիայի արդեն քննաբանված գետը և հոսում դեպի հավիտենություն. «Դու անհիշելի դարերից գալիս//Եվ դեպի գալիք դարերն ես գնում: Որքան «նեղ» լինի և որքան էլ «հին»//Ես նախանձում եմ քո ճանապարհին»(Իմ Որոտանին, Երկեր երկու հատորով, հ. 1, էջ 26): Ի դեպ, նկատենք, որ բանաստեղծն այստեղ՝ դեռևս 1955-ին գրված այս քերթվածում, իր պոեզիային առնչվող թե՛ բովանդակային և թե՛ ձևակերտման սկզբունք է որոշադրում (sic! -«նեղ» և «հին» չակերտավորները): Հավիտենության ոլորտից է ծայր առնում սահյանական կածանը նույնպես, որի երթը կրկին ծավալվում է անհունում. «Կծիկը բացես, քարափներն ի վեր, //Ծայրը կհասնի մինչև Ծիր-կաթին» (ն.տ., էջ 159): Հավերժի եզերքը նվաճող իրողություններ են նաև քննաբանված արյունը և լույսը՝ որպես կենսարար - կենսածին որակներ: Հավիտենության խորհուրդը թաքցնող առանցքային բառ-խորհրդանիշներից են հողը և հասկը Սահյանի պոեզիայում: Մի խորին գուրգուրանքով նա օրհնաբանում է դրանք իր բանաստեղծության արշալույսից մինչև մայրամուտը՝ որպես արարումի սրբազան հիմունքը հայտնակերպող իրողություններ: Այդպիսին է «Հասկը» «Քարափների երգում»՝ իր «աստվածավայել շշուկներով».

Կանգնել էր դաշտում հասկը ցորենի

Եվ խոնավ, ավ իր կոպերի տակ

Հավիտենության խորհուրդն էր պահում

Եվ շիկացնում էր նա կամաց-կամաց

Իր հատիկների արևները հում (էջ 145):

«Կանաչ-կարմիր աշուն» ժողովածուի «Եվ դառնամ դարձյալ» բանաստեղծության մեջ հիշատակված սկզբունքը էպոսաշունչ հանգով գոհաբանական աղոթքի նկարագիր է ստանում՝ հասկի, հողի, արդար քրտինքի ցողի, խոսքի, խորքի, հույսի, տքնանքի ու լույսի հիշատակումով: Նույն շարքի «Միջօրե», «Շոգը», «Հողից սովորեմ», «Լցվեմ աշխարհով» և այլ քերթվածներում

Սահյանը նորոգում է հայ պոեզիային այնքան բնորոշ անանձնական սիրո երգը, ուր մեծարենցյան խոր ու տաք շնչառությունն է կռահվում՝ բնապաշտական անշփոթելի հիացքով, ինքնաբաշխումի, կատարելացման շեշտադրումով, համայնական սիրով պոռթկումներով: Այս ինքնօրինակ «հացին երգը» պատահական չի հայտնվում Սահյանի բանաստեղծական մտածիրում. դրա հայտնությունը խորքային հիմնավոր երակներով է պայմանավոր, հավիտենականի հայտնակերպման գաղափարական մեկնակետով: Հայ պոեզիայի արմատին հավելու մղումով, «հայրենի կարգավ» նա նույն խորքն է երևակում մեկ այլ քերթվածում՝ բնորոշ ոճավորումով. «Մի հայրեն ասեմ ես էլ... Աստվածս ցորենին ասեմ» (Երկեր երկու հատորով, հ 2, էջ 373): «Դադձի ծաղիկ» ժողովածուի համար նույնպես հիմնարար է այս գաղափարը՝ դարձյալ օրհնաբանական նշանառությամբ. «Էլի ցորենն է աշխարհի հիմքը// Փառք տանք ցորենին և օրհնաբանենք» (Դադձի ծաղիկ, էջ 55) և կամ՝ «Երկրպագում եմ ստվերը հասկի» (ն. տ., էջ 59):

Այս հարթության մեջ որոշ բանաստեղծություններում իհարկ» նշմարվում է նաև նորկտակարանյան ենթաշերտը («Պիտի հավատամ իմաստուն հասկին// Որ մեռնելով է աշխարհը պահում», Երկեր երկու հատորով, հ 2, էջ 401), որ առավել թանձր ու ընդհանուր շեշտադրում ունի «Աշխարհն այնպես լույս ու մթին» բանաստեղծության մեջ («Աշխարհն ասես արտ է ցանած// Սպասում ենք՝ հասկահանի», ն.տ., էջ 338):

«Սեզամ, բացվիր» ժողովածուի «Որոնում եմ ես» բանաստեղծության մեջ բյուրեղանում ու հայտնվում է մարդու սահյանական մտատիպարը՝ բնականաբար՝ «ոտքերը հողոտ, ճակատն արևոտ»: Սա է՝ նույն ինքը՝ նախնական մարդը՝ իր լրիվությամբ, բնության հետ ձույլ ու ներդաշնակ: Այդպիսին է նաև կատարյալ երգը բանաստեղծի համոզմունքով, որ սահմանվում է վերջին շրջանի գործերից մեկում.

Կատարյալ երգը շշուկն է հասկի

Եվ սևահողի շնչառությունն է (Բնձ բացակա չղնեք, էջ 125):

Այսպիսով, հողոտ ու արևոտ մարդու նախաստեղծ պարզությունն է որոնում Սահյանը: Բնության մեջ փրկված ու թաքնված նախնականության մեջ սուզվելով՝ նա իր «մանրությունը», բեկորվածությունն է ամոքում.

Ես գնամ նորից ինձ որոնելու
Ճրագով, մոմով, կայծակի լույսով –
Պատառիկներս իրար բերելու,

Ինձնից մարդահոտ առնելու հույսով (Դադձի ծաղիկ, էջ 9):

Նույն ժողովածուում հնչեցնելով «մանրանալու» ահագանգը (էջ 150)՝ բանաստեղծը տիեզերական դաշնության, բոլոր գոյությունների, էությունների փոխներթափանցման, համագոյակցության գաղափարն է ընդգծում («Երեխաներն ենք բոլորս մի տան»), իսկ դիտանկյունը նույնն է ու անփոփոխ («Ողջույն քեզ, հրաշք հավիտենություն», ն.տ., էջ 110):

Հատկանշական է նաև իր ժամանակից պոկվելու և հավերժական ժամանակին ձուլվելու տենչը կյանքի վերջում: Շրջանը փակվում – լրանում է բնորոշ – ծանոթ խորհրդաբառերի ներկայությամբ.

Խելոք, իելոք, բարի, բարի

Ու մարդամոտ լեռներ,

Դուք վկաներ նախնադարի,

Նախնադարոտ լեռ:

Խլեք ինձ այս ժամանակից,

Պահեք ձեզ մոտ, լեռներ,

Իմ հոգին էլ դարձրեք մի քիչ

Նախնադարոտ, լեռներ (Ինձ բացակա չդնեք, էջ 165):

Եվ եթե հոտն իր երթի անընդհատությամբ, անկանգ ընթացումով («գալիս է հոտը...»), գետը և կածանը, արյունը և լույսը շարունակական հոսում – ճառագում - ոլորումներով են հորինում հավերժության գաղափարը, ապա քարափը, լեռները իրենց մշտամնա քարացումով ու տևումով են վկայում հավիտենությունը: Ուշագրավ հնարքով Սահյանը մշտաշարժի և անսասանի բանաստեղծական պատկերներով հայտնակերպում է հավիտենականը՝ գաղափարն ու զգացողությունը:

Սահյանի ընտրած բոլոր բանաստեղծական բառ -խարիսխները նախնականի ու հավերժականի խորհուրդն են մեկնում ու մեկտեղում: Ահա այստեղ լրանում է շղթան, և պատահական չէ կրկին, որ կյանքի վերջում նա

բանաստեղծության ծնունդը «հավիտենությունն ապրելու մի պահ», «լույսի հրաշքը սփռելու մի պահ» է համարում (Ինձ բացակա չղնեք, էջ 159):

Գրականության ցանկ

1. Լևոն Մկրտչյան, Զրույցներ բանաստեղծի հետ (նվիրված է բանաստեղծ Համո Սահյանին), Ե., «Սովետական գրող», 1984,
2. Սովետահայ գրականության պատմություն, երկրորդ հատոր (1941-1964, հատորում զետեղված է «Համո Սահյան» գլուխը, որը գրել է Սուրեն Աղաբաբյանը), Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ, 1967,
3. Пришвин М., Собр. соч., М., 1957,

